

Значення загальних принципів права у правозастосовчій діяльності міжнародних судів

У статті проведено аналіз ролі загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями, у правозастосовчій діяльності міжнародних судових інстанцій в умовах динамічного зростання відповідних інституцій. З'ясовано, що правозастосовна діяльність нових міжнародних чи регіональних судових або квазісудових інституцій сприяє формуванню нового розуміння загальних принципів права та утвердженню їх вагомості у вирішенні міжнародних та міждержавних спорів.

Ключові слова: загальні принципи права, міжнародний суд, джерела міжнародного права

Постановка наукової проблеми та її значення. Міжнародні суди і трибунали, з огляду на свій динамічний розвиток протягом останніх кількох десятиліть, перебувають в епіцентрі дебатів як теоретиків, так і практиків міжнародного права. Проте, незважаючи на докладні дослідження винесених рішень, емпіричні аналізи процедурних проблем, що виникають в ході здійснення правосуддя, основне питання теоретико-правового та філософсько-правового характеру про місце, роль і мету цих органів в системі міжнародного права, а також застосування ними різноманітних джерел міжнародного права не втратило своєї актуальності впродовж майже семи десятиріч, що минули з моменту прийняття Загальної декларації прав людини і формування Міжнародного Суду ООН.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідженню проблемних теоретичних і практичних питань застосування загальних принципів права у міжнародному праві присвячені праці таких науковців, як Я. Броунлі, В. Корецький, Є. Коровін, С. Крилов, М. Мінасян, М. Шоу та інші. Серед сучасних вітчизняних науковців загальним принципам права приділяли увагу такі вчені, як С. Погребняк, О. Київець, О. Нігреєва та ін.

Мета й завдання статті. Метою дослідження є встановлення значення такого джерела міжнародного права як загальні принципи права, визнані цивілізованими націями, у правозастосовчій діяльності міжнародних судових інстанцій в умовах динамічного зростання відповідних інституцій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як відомо, міжнародні суди і трибунали є одним з основних ресурсів мирного розв'язання міжнародних суперечок. У традиційному трактуванні їх юрисдикція зводиться до розгляду правових питань, що виникли в конфліктах між державами як основними суб'єктами міжнародного права. Нині, разом з еволюцією міжнародного права і виокремленням прав людини чи міжнародного кримінального права, формуються трибунали, для яких процесуальними суб'єктами є також індивіди, які можуть виступати як позивачі або обвинувачені.

Найбільш характерною ознакою сучасного етапу розвитку міжнародного судочинства, і одночасно одним з найчастіше обговорюваних аспектів цієї проблематики, є явище зростання чисельності міжнародних судів і трибуналів. Спостерігається перш за все процес значного зростання кількості різноманітних арбітражних органів та квазісудових механізмів міжнародного та регіонального рівня. Відповідно до результатів наукових досліджень, проведених на початку 2000 – х років, за майже 100 років було створено і діяло біля 125 подібних інституцій судового (43) та квазісудового (82) характеру [1]. Варто також врахувати, що інтенсивні зміни в сфері міжнародного правосуддя породили і ряд нових викликів, таких як фрагментація міжнародного права, функціоналізм і регіоналізація, а також юрисдикція суду (трибуналу).

Виникнення фрагментації обумовлено конфліктом не стільки правових норм, скільки конфліктом правозастосування, що здійснюється різноманітними

міжнародними інституціями. Саме потреба в універсальності правозастосування зумовила дослідження фрагментації міжнародного права з метою виявлення можливостей для подолання її негативних наслідків [2, с. 101].

Явище фрагментації міжнародного права підтверджене у доповіді Комісії міжнародного права ООН, де говориться про те, що фрагментація міжнародного права не є принципово новим феноменом. Скоріше вона є наслідком процесу розвитку міжнародного права та, в більш широкому

значенні, розвитку системи міжнародних відносин, що міжнародним правом врегульовані. Як було вказано Комісією ще на початку роботи над проблемою, «фрагментацію слід розуміти як наслідок розширення та диверсифікації міжнародного права», яке «по своїй природі є правом фрагментованого світу» [2, с. 95].

Функціоналізм і регіоналізацію можна у свою чергу розглядати як певні аспекти тої ж фрагментації. Згідно з позицією функціоналізму міжнародне право змінює концентрацію уваги з права суверенних територіальних держав на право функціонально відособлених інституцій, наприклад, таких як Світова Організація Торгівлі та Апеляційний орган СОТ. Регіоналізація пов'язується у свою чергу з міжнародними організаціями, що виникли, з метою реалізації інтересів та цінностей, які можуть бути спільними для певних держав, пов'язаних близькими географічними і культурними зв'язками. На цій основі виникають регіональні суди, наприклад, Європейський Суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини.

Звісно, тиражування міжнародних судових та квазісудових інституцій, а також згадані вище процеси фрагментації права, функціонального та регіонального поділу неминує породжувати проблему розмежування юрисдикції вказаних органів.

Об'єднуючим чинником, що здатний сприяти уніфікації правозастосовної практики міжнародних судових та квазісудових органів, можуть виступати загальні принципи права.

Загальні принципи права складаються переважно із фундаментальних правових принципів, які є передумовою функціонування правопорядку. Таким чином, ці принципи спільні для всіх галузей права. Водночас доктрина та практика зі своїми специфічними потребами не звужують межі цих джерел міжнародного права до декількох базових принципів. Тому надзвичайно широкий спектр принципів, які використовуються як на практиці, так і в доктринальних дослідженнях, зумовлює необхідність дослідження аналогії в міжнародному праві, яка, по суті, і є механізмом заповнення прогалів та дозволяє використовувати принципи права для вирішення міжнародно-правових проблем [3, с. 141].

Як зазначено в п. с) статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, Суд, вирішуючи передані йому на основі міжнародного права спори, може застосовувати загальні принципи права, визнані цивілізованими націями. [4] Слід підкреслити, що їхнє закріплення серед засобів вирішення спорів Міжнародним Судом ООН призвело до численних дискусій, адже частина наукової спільноти розглядає наведений у ст. 38 Статуту перелік як посилання на джерела міжнародного права. Однак більшість вчених не погоджується з цим, справедливо вважаючи, що наведене є тільки переліком засобів, що може застосовувати суд при вирішенні міжнародних спорів. Серед них є як однозначно визнані джерела міжнародного права («міжнародні конвенції як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, безперечно визнані державами, що сперечаються; міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як правова норма»), так і допоміжні засоби, для визначення правових норм, які, однак, їх не містять («судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй»). Що ж до правової природи загальних принципів права, то тут думки науковців не співпадають. Це стосується не тільки розуміння правової природи та значення принципів для врегулювання міжнародних відносин, але й навіть їхнього змісту та видів [5, с. 197].

Аналізуючи природно-правовий та позитивістський підходи до загальних принципів права як джерела міжнародного права, О.В. Київець зазначає, що відповідні принципи визнані цивілізованими націями як такі, що зобов'язують держави без додаткового закріплення їх в договірній формі. Такі принципи необхідні для підтримання людства і для існування міжнародної спільноти, в якій кожна з держав повинна отримувати однакові позитивні наслідки, права на збереження і повагу до всіх держав світу. Ці принципи є передумовою підтримання миру в усьому світі та мінімального рівня міжнародного правопорядку в міжнародних відносинах [3, с. 146-147].

Від початку існування міжнародних органів з розгляду спорів загальні принципи права відіграють істотну роль при винесенні ними рішення. Такі органи мали здійснювати правосуддя, застосовуючи не лише норми договірного та звичаєвого права, а також, скажімо, принцип справедливості. З рішень арбітражних судів випливає, що загальні принципи права було визнано частиною міжнародного права.

Виокремлення загальних принципів права в системі джерел міжнародного права мало наділити Міжнародний Суд ООН інструментами, що дозволять усунути недоліки, які виникають в ході недосконалого розвитку міжнародного права, зокрема, з метою уникнення ситуації *non-liquet* (відсутності договору, або звичаєвої норми, яка могла би бути використана для врегулювання правових відносин), проте без надання Міжнародному Суду правотворчих повноважень. В ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН передбачена можливість розвитку міжнародного права шляхом

звернення до неформульованих загальних принципів права [4]. З іншого боку, міжнародне право, як і національне право, містить неписаний елемент у вигляді загальних принципів права, що застосовуються міжнародними судами без необхідності доказування формальної згоди сторін провадження на їх застосування.

Незважаючи на те, що п. с ч. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН поширюється на даний суд, це є підставою для застосування загальних принципів права безпосередньо або опосередковано іншими численними міжнародними судами та квазісудовими інституціями, незалежно від того, чи у їх статуті таке передбачено. Така думка впливає з позиції, що ч. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН містить визначення міжнародного права, що застосовується міжнародними судами.

Міжнародний Суд ООН – єдиний міжнародний суд загальної компетенції. Сторони можуть визнати компетенцію суду в будь-якому спорі, що підлягає міжнародно-правовому регулюванню. Решта міжнародних судів формують свою компетенцію виходячи з положень міжнародного договору чи іншого акта міжнародного права, що визначає сферу його юрисдикції.

На ч. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН посилались у своїй практиці міжнародні кримінальні трибунали починаючи від Нюрнберзького трибуналу. Тут особливе значення має багата практика кримінальних трибуналів, створених *ad hoc* в силу резолюції Ради Безпеки ООН. Такі кримінальні трибунали здійснювали правосуддя в кримінальних справах, у яких не всі питання були безпосередньо чи достатньо врегульовані статутами, що викликало необхідність посилання на загальні принципи права. Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (повна назва – Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року), у вироку в справі Делаліч, обґрунтовуючи посилання на міжнародне гуманітарне право як звичаєве право в контексті принципу *nullum crimen sine lege* (немає покарання без закону), зазначив, що предметна сфера його юрисдикції визначена міжнародним правом, що означає, що він може посилатись на джерела права, передбачені ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН. Міжнародний трибунал для колишньої Югославії також визнав, що його обов'язок виносити рішення на основі норм міжнародного права виникає перш за все з того факту, що він є міжнародним судом [6].

Проте, широке використання кримінальними судами *ad hoc* загальних принципів права критикувалось як надмірна суддівська активність. Тож ст. 21 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду визначила як право, що має застосовуватись судом, так і обставини, за яких можливе посилання на міжнародне право в цілому, в тому числі на загальні принципи права. Відповідно до цих норм суд застосовує а) власне статут, елементи дефініції злочинів, власні правила процедури та доказування, б) у відповідних випадках міжнародні договори, принципи та норми міжнародного права, в тому числі загальновизнані принципи міжнародного права збройних конфліктів, с) якщо це можливо, загальні принципи права, взяті ним з національних законів правових систем світу, в тому числі відповідно національні закони держав, які за звичайних обставин здійснювали б юрисдикцію стосовно даного злочину, за умови, що принципи несумісні зі статутом і міжнародним правом, а також визнаними міжнародними нормами та стандартами [7].

Суд може застосовувати принципи і норми відповідно до того, як вони були розтлумачені в його попередніх рішеннях. Без сумніву, однією з цілей статті 21 було обмеження можливості Суду посилатись на загальні принципи права лише у випадку, коли виконані зазначені в пункті с) статті 21 Статуту Міжнародного кримінального суду такі вимоги, як субсидіарність, абстрактність, репрезентативність та відповідність. Такі умови були раніше визначені в рішеннях кримінальних судів.

В контексті підстав застосування міжнародними судовими інстанціями загальних принципів права при вирішенні спорів показовим є випадок органів СОТ, підстави винесення рішень якими було визначено в ст. 3 (2) Домовленості про правила і процедури врегулювання суперечок досить обмежено: «Система врегулювання суперечок СОТ є центральним елементом у справі забезпечення безпеки і передбачуваності багатосторонньої торговельної системи. Члени СОТ визнають, що він служить для захисту прав та зобов'язань Членів СОТ за охопленими угодами, а також для прояснення існуючих положень цих угод відповідно до звичайних правил тлумачення міжнародного публічного права. Рекомендації і постанови ДСБ не можуть збільшувати або зменшувати права та зобов'язання, передбачені в охоплених угодах» [8]. Така обмеженість має на меті запобігання ймовірній надмірній активності. Як зазначено в нормі, завданням органів вирішення спорів є «прояснення існуючих положень цих угод відповідно до звичайних правил тлумачення міжнародного публічного права». Практика органів вирішення спорів СОТ на основі цього загального формулювання включила

міжнародне публічне право, в тому числі загальні принципи права, до права, що застосовується при вирішенні спорів у СОТ. Зокрема, Апеляційна інстанція в справі WTO WT/DS2/AB/R United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline [9] посилаючись на загальне правило тлумачення, передбачене ст. 31 ч. 3 п. с Віденської конвенції про право міжнародних договорів [10], визнала необхідність врахування в правозастосовчій практиці міжнародного публічного права, зокрема і загальних принципів права. Ст. 31 ч. 3 п. с Віденської конвенції про право міжнародних договорів вказує, що при тлумаченні поряд з контекстом враховуються будь-які відповідні норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками.

Висновки. Загальні принципи права, визнані цивілізованими націями, виступають самостійним джерелом права, як і міжнародні договори чи міжнародні звичаї. Хоча нерідко метою застосування загальних принципів права вважають заповнення ймовірних прогалин в міжнародному праві, насправді вони наділені рівною юридичною силою. Звісно, характеристика загальних принципів права як таких, що визнані цивілізованими націями, вже тепер не відображає поділ націй чи країн на цивілізовані чи нецивілізовані, проте змушує держави поважати такі загальні принципи, оскільки неповага таких принципів дала б підставу вважати державу нецивілізованою та нездатною забезпечити реалізацію елементарних та загальновизнаних принципів права.

Це не означає, що динамічний розвиток людства та міжнародного права не здатні впливати на зміст загальних принципів права. Навпаки, поява нових міжнародних чи регіональних судових або квазісудових інституцій, їх правозастосовна діяльність сприяє формуванню нового розуміння загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями, та утвердженню їх вагомості у вирішенні міжнародних та міждержавних спорів.

Джерела та література

1. The Project on International Courts and Tribunals, International Judiciary in Context, synoptic chart, November 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pict-pcti.org/publications/synoptic_chart/synop_c4.pdf.
2. Плотніков О.В. Доктринальне розуміння та оцінка явища фрагментації міжнародного права / О.В. Плотніков // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 50. – С. 94-103.
3. Київець О.В. Загальні принципи права як джерело міжнародного права: природно-правовий та позитивістські підходи / О.В. Київець // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право. – 2013. – Вип. 5. – С. 141-148 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmd_u_pr_2013_5_27.
4. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010/print1444817405753505.
5. Нігрієєва О.О. Загальні принципи права як регулятор міжнародних відносин: поняття та значення / О.О. Нігрієєва // Правова держава. 2016. – № 24. – С. 197-201.
6. Prosecutor v. Zejnil Delalić, Zdravko Mucić, Hazim Delić, Esad Landžo, case nr. IT-96-21-T, p.414. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/981116_judg_en.pdf.
7. Римський статут Міжнародного кримінального суду ООН, Міжнародний документ від 17.07.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
8. Домовленість про правила і процедури врегулювання суперечок. Міжнародний документ від 15.04.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_019.
10. Звіт апеляційного органу СОТ від 29 квітня 1996 року в справі № WTO WT/DS2/AB/R United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds2_e.html.
11. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 115.

Юхимюк О. Значение общих принципов права в правоприменительной деятельности международных судов. Наиболее характерным признаком современного этапа развития международного судопроизводства, и одновременно одним из наиболее обсуждаемых аспектов этой проблематики, является рост численности международных судов и трибуналов. Интенсивные изменения в сфере международного правосудия породили и ряд новых вызовов, таких как фрагментация международного права, функционализм и регионализация, а также вопрос юрисдикции суда (трибунала). Объединительным фактором, который может способствовать унификации правоприменимой практики международных судебных и квазисудебных органов, являются общие

принципы права. Общие принципы права состоят преимущественно из фундаментальных правовых принципов, которые являются предпосылкой функционирования правопорядка. От начала существования международных органов по рассмотрению споров общие принципы права играют существенную роль при вынесении ими решений. Общие принципы права, признанные цивилизованными нациями, выступают в качестве самостоятельного источника права, как и международные договоры или международные обычаи. Динамическое развитие человечества и международного права способны влиять на содержание общих принципов права.

Ключевые слова: общие принципы права, международный суд, источники международного права.

Yuhymciuk O. Significance of the General Legal Principles in the International Courts Law-Enforcement Activity. The article highlights the most characteristic feature of the current stage of the international judicial proceedings development, and also one of the most hotly debated aspect of this issue – growth in the number of international courts and tribunals. Intense changes in the international justice gave rise to a number of new challenges, such as fragmentation of international law, functionalism and regionalization, as well as the very jurisdiction of the Court (Tribunal). The study proves that the general principles of law play role of a consolidating factor that can contribute to the unification of the law enforcement proceeding performed by both international judicial bodies and quasi-judicial ones. General principles of law comprise the most fundamental legal principles which are a precondition for functioning of the rule of law. Since the beginning the general principles of law have been of prior significance for the international bodies dealing with settling the disputes in making their decisions. General principles of law, recognized by all civilized nations, serve as an independent source of law, alongside with international agreements or international customs. The author concludes that the dynamic development of humanity and the international law can affect the content of the general principles of law.

Key words: general principles of law, international court sources of international law.

УДК 347.9(477)(091)"1722/1760"

P. Glamazda

General Characteristics of the Judicial System of Ukraine – Cossack Hetmanate (1722-1760)

The article contains the research of general characteristics of the judicial system, which existed in Ukraine in 1722-1760, that is based on historical and legal analysis of sources of law of Ukraine – Cossack Hetmanate, monographs and scientific works. The role, location and competence of the authorities that carried out justice in this period were defined in the article. It was established that the efforts of the hetmans and Cossack officers in reforming of the judicial system were aimed at correcting deficiencies, such as: litigation in courts beyond their competence, low qualification of judges in village courts, disregard of the principle of collective proceedings etc. It was justified that while preserving the pace of the development and autonomy of Ukraine – Cossack Hetmanate in general, its judicial system could have formed the basis for the creation of a strong and effective European judicial system.

Key words: historical and legal analysis, Ukraine – Cossack Hetmanate, judicial system, judicial system reform, Pavlo Polubotok, Danylo Apostol.

Formulation of the scientific problem and its significance. After the Revolution in 2014 the problems in modern judicial system of Ukraine, which were not resolved during the implementation of previous judicial reform, became apparent and measures introduced to address these problems were proved ineffective.

While introducing any new measures it is essential, first of all and foremost, to address the historical experience that will help to take into account the advantages and disadvantages of certain measure, since